

A titokzatos *Lolita* – Egy félreértett regény receptiója

Vladimir Nabokov *Lolita* című regényének értelmezése és etikai kérdései

JASKÓNÉ GÁCSI MÁRIA

The Mysterious *Lolita* – Reception of a Misunderstood Novel Interpretation and ethical issues of Vladimir Nabokov's novel *Lolita* Abstract

Vladimir Nabokov's novel *Lolita* was published in 1955 in English by the Belarusian-born author. The novel depicts a unique relationship: the love affair between a professor of literature in his 40s and a very young girl of only twelve. Whether or not *Lolita* is a love story is obviously a matter of interpretation, but from the point of view of the novel's protagonist, Humbert Humbert, we can say that it is. Whether this attraction to such a young girl is socially, morally and sexually healthy is not for a literary essay to decide. Writing about moral issues in a novel based on a fictional story is always a challenge. When it is a text that has literally kept the reading public, critics and the general public in suspense since its publication, it is even more exciting. But in defining the purpose of this paper, we must formulate our hypothesis. In Vladimir Nabokov's novel *Lolita*, we will examine the ethical issues raised by the story of the novel, but we will also aim to carry out a thorough examination of the work. If we start from the concept that a hero of a novel is fictional, we cannot hold him accountable for his sins. It is a well-known fact that the ethical readability of Nabokov's oeuvre is a much more complex issue than the author's categorical statements of the writer. In this paper, we will examine the text. First, from the point of view of the representation of the body, and then, with the help of the currents of literature, we will try to determine whether the correct understanding of the text is hindered or facilitated by the moral judgement of the character's behaviour.

Keywords: disembodied figure; body shaping; erotica; moral concepts; morality

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Studies of Literature
– Comparative Study of Literature

DOI: 10.36007/eruedu.2024.3.082-088

„Az olvasó megismerkedhet a később testi szerelemben is átcsapó vonzalomnak az összes lehetséges borzongató árnyalatával, színével és visszájával, valamint tragikus következményeivel is. Játékos, izgató kalandregény gyilkossággal, poénnal, a végén gyásszal és valódi érzelmekkel. Amolyan remekmű.” (Szabó 2003)

„Bölcényekre gondolok és angyalokra, a lemoshatatlan festékek titkára, profetikus szonettek, a művészet mentségére. És ez az egyetlen halhatatlanság, melyben osztozhatunk, te meg én, Lolitám.” (Nabokov 2006, 407)

Erkölcsei kérdésekről írni egy fiktív történetet feldolgozó regény kapcsán mindig nagy kihívás. Ha egy olyan szövegről van szó, amely megjelenése óta szó szerint izgalomban tartja az olvasóközönséget, a kritikusokat és a közvéleményt, még izgalmasabb. A dolgozat céljának meghatározásakor azonban meg kell fogalmaznunk hipotézisünket. Vladimir Nabokov *Lolita* című regényében vizsgálatom tárgyát képezik majd a regény története által felvetett etikai kérdések is, de emellett további célom az is, hogy elvégezzem a mű tüzetes vizsgálatát. Ha abból a koncepcióból indulunk ki, hogy egy regényhős esetében szem előtt tarjuk annak fiktív voltát, nem kérhetjük számon rajta a bűneit.

Humbert Humbert természetesen csupán egy „kitalált figura”. Nyilván felvetődik a kérdés, ezt vajon megtehetjük-e Vladimir Nabokowal szemben, aki pedig a világ-irodalmi kánon előkelő helyét foglalja el, nemcsak a *Lolita* című regényével, de más műveivel is. A dolgozat elején mindenképpen érdemes áttekinteni a regény recepciójának történetét, és azt is, milyen fogadtatása volt a *Lolitának* a könyv megjelenésekor.

Ezt követően vizsgálatom tárgyává teszem a szöveget elsősorban abból a nézőpontból, amely a test ábrázolására vonatkozik, majd pedig a kurrens szakirodalom segítségével igyekszem megállapítani, vajon a szöveg helyes megértését gátolja vagy előmozdítja, ha a szereplő viselkedésének erkölcsi ítélete vezérli olvasatomat.

Először foglalkozom a mű fogadtatásával, magával a szerzővel, aki hírneves lett. Majd a női test szerepével az irodalomban. Az el nem hanyagolható szempontok és vonatkozások tekintetében pedig az erkölcsi-etikai értelmezhetőség is megérintett.

A *Lolita* fogadtatása – Vladimir Nabokov óriási sikere

Vladimir Nabokov *Lolita* című regénye 1955-ben jelent meg a fehérórosz származású szerző tollából, méghozzá angol nyelven. A szerző egy különleges kapcsolatot mutat be a regényében: egy negyvenes éveiben járó irodalomprofesszor és egy nagyon fiatal, mindössze tizenkét éves lány szerelmét. Hogy vajon szerelmi történet-e a *Lolita*, nyilván értelmezés kérdése. A regény főszereplője, Humbert Humbert szempontjából kijelenthetjük, hogy az ő részéről az. Hogy ez a vonzódás egy ilyen fiatal lányhoz társadalmi, erkölcsi, szexuális szempontból egészséges-e, nem hivatott egy irodalmi dolgozat eldönteni. Azt azonban bemutathatjuk, hogy ez a regény miképpen mutatja fel ennek a történetnek erkölcsi és etikai dilemmáit. Tudni kell, hogy a regény már a megjelenésekor óriási botrányt kavart. A szakma azonban elismerte az írásmű esztétikai-irodalmi értékeit. A szerző a *Lolita* előtt már kilenc könyvet publikált, igazi hírnévre azonban ezzel a könyvvel tett szert. A történetet az olvasó úgy ismeri meg, miként azt a főhős vizsgálati fogsága idején megírta. Humbert Humbert ugyanis retrospektíve meséli el a vele történeteket. Ez a keret lehetőséget ad arra, hogy az elbeszélő történetét duplán fikcióként értelmezze, hiszen egy visszaemlékezés mindig magában hordozza annak lehetőségét, hogy azt ne szó szerint és igaz történetként értelmezzük. A férfi, aki elcsábítja egykori szállásadója és szeretője, később felesége kiskorú lányát Dolores Haze-t, akit aztán egy autóval végighurcol az államokon, motellekben és szállodákban él vele,

majd a történet végén embert is öl, mindenképpen bűnösként tematizálódik a történetben. A könyv a kritika szerint detektívtörténetként is olvastatja magát, hiszen a bűntény, a tettes és az áldozat felderítése is megtörténik a regényben. A mű minde mellett rendkívül nagy intellektuális kihívást jelent az olvasónak, hiszen intertextuális utalásokkal, kultúrtörténeti kitérőkkel és filozofikus eszme-futtatásokkal is dolgozik a szerző. A könyv egyfajta utazás története is, nemcsak mert a szereplők folyamatosan úton vannak, de mert a szöveg Humbert Humbert hömpölygő gondolatait is megörökíti, mindazt, amit a szerelme és a rettegése, az erkölcsi dilemmái, valamint a hivatásából adódó állandó gondolkodás, írás-olvasás biztosít a számára.

A fiatal női test tematizálása az irodalomban

A könyv fordítója Békés Pál egy interjúban felhívja a figyelmet arra, hogy a törekeny, rendkívül fiatal nők műszaként, szerelemként, szeretőként és feleségként szerepeltetése nem ritka a világirodalomban. Minden korszaknak megvan a szépségideálja. „Nem szabad egy pillanatra sem elfelejtenünk, amit Nabokov maga is fontosnak tart: az, hogy milyen életkorú lányok iránt érzett milyen minőségű érzelem mikor elfogadható és mikor elfogadhatatlan, kultúrák és korok függvénye. Petrarca Laurája nem volt még tizenhárom éves a róla szóló versek születésének pillanatában, Shakespeare Romeo és Júliájában pedig Júlia édesanyja így szól tizennégyéves lányához: »Hány tisztas lány van Veronában, ki nálad ifjabb és már anya?« Eszerint a reneszánsz kultúra az ilyen életkorban folytatott szerelmi viszonyt magától értetődőnek tekintette, de ma is vannak a földnek olyan pontjai, ahol nem találnának benne semmi meglepőt. Amikor és ahol a regény íródott, ez a magatartás elfogadhatatlan volt.” (Szabó 2003). Békés Pál nem tér ki a Dante és Boccaccio korában oly „elfogadott” gyermekkorú műsákra, mint Beatrice vagy Laura, akiket szerzők választottak maguknak inspirációként kilenc-tízéves korú lányok személyében. A *Lolita* történetében persze ennél többről van szó, hiszen a főszereplő szexuális viszonyt folytat a lánnyal. Nem hajt végre nemi erőszakot és nem bántalmazza Dolorest, sőt a regény végén az is kiderül, hogy a lány tisztaságát, ártatlanságát nem ő vette el, hiszen Lolitának Humbert Humbert előtt volt már férfival szexuális kapcsolata. A *Lolita* mégsem tekinthető pornográf műnek. Nem vágykeltő szándékkal íródott, a szexuális aktus nem jelenik meg expliciten a könyvben, viszont Nabokov művét a recepció mégis sokáig csupán így tartotta számon. A könyvben, valamint a később a könyvből készült filmadaptációkban megjelenő testábrázolásról kiváló tanulmányt közölt Soltész Márton, aki A „miserable brat”, a „nyegodnaja gyevcsonka” és a „nyomorult kölyök”: A magyar *Lolita* poétikája című tanulmányában kifejti, hogy nem volt az irodalomban és a filmművészetben ez a téma példa nélkül való (Soltész 2011, 64).

Hetényi Zsuzsa pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy Nabokov hatalmas „manipulátor”, amikor „az egész világ egy kislányt megrontó pedofil üldözéséről szóló krimiként olvasta és olvassa, nézte és nézi filmnek feldolgozva a *Lolitát*, ezt az ezoterikus, posztszimbolista filozófiai regényt” (Hetényi 2007, 107). Szerinte és a szakírók nagy része szerint is Nabokov regénye a 20. századi világirodalom egyik

remekműve. Goretity József a Nagyvilágban megjelent cikkében arra hívja fel a figyelmet, hogy ez a könyv azért is különleges, mert beleépül a regénybe saját keletkezésének a története, erősítve ezzel a regény önértelmező jellegét, metaregény voltát (Goertity 1995). Béneyei Tamás arról a különleges viszonyról is beszél, amely a két ember egymáshoz fűzi, továbbá arról a Lolita-képről, amely egészen más a regény elején és teljesen másként ábrázolódik a könyv végén az állapotos lány megrajzolásakor. Béneyei kiemeli, hogy ebben a részvét terhelt találkozásban is megcsillan Humbert érzelmi viszonya a lányhoz, amikor Lolita férjével hasonlítja össze magát. Nem az erotikus motiváció az erősebb, sokkal inkább az érzelmi: „ahogyan egy nő iránt érzett önző imádat átalakul azzá, amit jobb kifejezés híján őszinte szeretetnek vagy szerelemnek nevezhetünk” (Béneyei 1991, 53). Humbert elhárító mechanizmusa torzítás, hiszen tetteit elfogadhatóvá szelídítő gondolatvilágában csak részben tudatosan saját vágyának irracionális volta és kegyetlensége; tud őszintén szeretni, az időközben kiábrándító, nimfácska korból várandóssá vált Lolita iránt képes őszinte szeretetet tanúsítani.

Erkölcsei kérdések Nabokov Előszavában – Ki az a bizonyos John Ray?

A legkülönösebb olvasói hozzáállást maga a regény előszava tanúsítja. Hiszen a szerző a regénye előtti pretextusban egy bizonyos – természetesen fiktív – Ifjabb John Ray, az irodalomtudományok doktora. Ő beszéli el – írja le – a könyv keletkezésének történetét. Megtudjuk, hogy ez a szöveg egy vizsgálati fogságban meghalt férfi „emlékirata, vallomása”, továbbá azt is, hogy az ítélet megszületése előtt szívrohamban eltávozott férfié. A memoárt nem javította, nem szerkesztette át az említett irodalomtudós, minden változtatás nélkül teszi azt közzé. A történetet nemcsak erkölcsi tisztaságában, de még valóságosságában is ellehetetleníti. Kétségbe von a szöveggel kapcsolatos minden egyéb referenciát. Ettől válik a bevezető rendkívül ironikussá. Ez a bizonyos John Ray azt mondja, hogy trágár kifejezéseket nem fog találni az olvasó, és az önmagáért való érzékiség vádjával sem illethetik. A célja pedig, hogy az erkölcsi felmagasztosulás felé törjön tántoríthatatlanul. Ezzel az Előszóval szerintem Nabokov elég egyértelműen megadja az „olvasás kulcsát”. Egy regényt olvasol, kedves olvasó, a szerzője már meghalt, de természetesen álnevű, a történet még az is lehet, hogy kitalált. És ugyan ki ítélné el egy álneven publikáló szerző kitalált szereplőjének bűnét? Főleg, ha már nem is él. A dilemmát otthagyja az olvasó fejében. Hagyja, hogy az erkölcsi ítélet csupáncsak a gondolat szintjén lehessen jelen minden egyes olvasóban.

Egy riport alapján idézhető Nabokov véleménye, amelyet Humbert erkölcsi-etikai létezése kapcsán vall: „Nem gondolom, hogy a *Lolita* vallásos könyv lenne, de azt igen, hogy erkölcsös [...] És úgy gondolom, hogy Humbert az utolsó stádiumában erkölcsös ember, mert rájön, hogy úgy szereti Lolitát, mint ahogy minden nőt szeretni kell. De ekkor már túl késő; tönkretette a gyerekkorát. Ez a fajta erkölcsi tanulásá mindenképpen benne van az írásműben.” (Golla 2017, 92)

Nabokov munkásságának erkölcsi-etikai értelmezhetősége rendkívül bonyolult, komplex tárgykör, mint ahogy azt maga az alkotó ellentmondást nem tűrő kinyilatkoztatásai aposztrofálják. Ebben a tárgykörben talán úgy tudunk világos magyarázattal élni, ha az író textusában elmélyedünk és az adott szöveg minden részletét górcső alá vesszük és többfajta korrelációt vizsgálunk meg. Egyetértek Tamás Péterrel, aki úgy fogalmaz, hogy ebben a kontextusban még ekkor sem fogunk tudni végleges választ adni, majd idézi Michael Rodgers és Susan Elizabeth Sweeney gondolatát. Ezek alapján a témában íródott vélemények és kérdések tekintetében Nabokov az alkotása módozataival nyitott kérdések feltevését ösztönzi: az erkölcsöt különféle fogalmak kooperációjának sejteti, amelyet valamennyi olvasó a maga módján interpretálhat.

A szexualitás ábrázolása a *Lolitában*

Humbert Humbert az *Énekek éneke* stílusában beszél szerelméről a kis nimfácskáról, akit olyan tulajdonságokkal és külsővel ruház fel (meztelenít), amely szublimált szépségként mutatja be a kissé csámpás, selypegő, pihés bőrű, esetlen kis leányt, Lót. Közben pedig a világ legtermészetesebb módján írja le szeretkezéseiket, mintha csak arról beszélne, hogy vásárolni ment a közeli fűszereshhez. Első erotikus jellegű beszélgetésük a kocsiiban zajlik, amikor is Humbert megcsókolja a nyakát, és Lo mocskos alaknak nevezi, mert összenyálazta. Majd amikor a főszereplő bevallja, hogy tetszik neki, Lolita ezt válaszolja: „Hát tulajdonképpen te is tetszel nekem.” (Nabokov 2006, 151) Később ezek a szövegek egyértelműen a szexuális aktus érzékeltetésére szolgálnak, nem tárgyilagosak, nem szókimondóak, helyenként mégis egyértelműen beszélnek el a szeretkezés bizonyos formáit. „A kis Lo olyan energikus tárgyilagossággal kezelte létem vessejét, mintha valamely tőlem független, érzékeltlen fogantyú volna.” (Nabokov 2006, 175)

„Még csak nem is én voltam az első szeretője” – hívja fel a figyelmet a főszereplő, és részletekbe menően beszél el a kis Lolita első szeretkezéseinek történetét egy bizonyos táborban egy Charlie nevű fiúval, akinek szerinte annyi volt a szexepilje, mint egy nyers répának (Nabokov 2006, 179). A gyerek egyébként tisztában van azzal, mi történik vele, vérfertőzőnek nevezi a férfit (Nabokov 2006, 156). Az első szeretkezést mégis ő kezdeményezi. Az erotikus együttlétek mind istennői pozícióban ábrázolják a lányt: „létemnek lángja, lágycsomó vágya, kárhozatom, lelke” (Nabokov 2006, 9), máskor egészen megvetően beszél róla: „szellemileg visszaszítóan sablonos kislánynak találtam, a báj és a közönségesség elegye jellemezte, szertelen unalmat árasztott...” stb. (Nabokov 2006, 190–191). Viselkedése, étkezési és ruházkodási szokásai, dacos érzelmkitörései és kétségbeesett gyermeki megnyilvánulásai keverednek az erotikus mozzanatokkal, különös polifóniát kölcsönözve a regénynek. A férfit pedig egyszerre mutatja apaként, mostohaként, parázna kéjenként, pedofil szeretőként és óvó-védelmező fogvatartóként. Humbert Humbert gondoskodik a lányról, de altatót ad neki, hogy aztán megbecstelelhesse. Mintha ezzel az elbizonytalanított, határozatlan karakterrel is arra világítana rá a szöveg, hogy Humbert Humbert nem létezik, egy alakoskodó figura, egy üres

szereplő, akinek csupán csak hangja van, amely elmond egy történetet, talán egy szerelem történetét, amelyet egy olyan lány vált ki belőle, aki valójában nem létezik. Irodalmi előképekből és mindenféle megkonstruált női figurákból alkotja meg az elbeszélő azt a lányt, akit aztán elveszít, de talán soha nem is volt a birtokában.

A szöveg megengedi, hogy többféleképpen értelmezzék. Nabokov lehetőséget ad olvasójának arra, hogy az erkölcsi ítélet alól így szabadítsa meg szereplőjét, Humbertet, aki a szöveg olvasásakor már halott. Felelősségre nem vonható, nem is beszélve Lolitáról, aki gyermekszülésben hal meg nem sokkal később. Erre utal az utolsó fejezetben maga Humbert Humbert és a könyv végén álló szövegben maga Nabokov is. „Számomra egy regény csak annyiban létezik, amennyiben esztétikai gyönyörűséget nyújt számomra, mely kapcsolatban áll más állapotokkal, melyekben a művészet a norma” (Nabokov 2006, 416.). Tamás Péter *Lolitáról* szóló diszsertációja adja meg talán a legegységesebben a választ a kérdésünkre: Nabokov életművének etikai olvashatósága tehát jóval összetettebb kérdés, mint ahogy az író kategorikus kijelentései sugallják. Ezt a kérdést csak akkor remélhetjük megválaszolni, ha Nabokov szövegeit részletesen, többfajta összefüggésben vizsgáljuk meg. De még ekkor sem fogunk tudni végleges választ adni.

A témában legutóbb publikált esszékötet előszava rámutat, hogy Nabokov írásmódja nyitott kérdések feltevését inspirálja: az erkölcsöt különféle fogalmak összjátékának tételzi, amelyet minden olvasó a maga módján értelmezhet. Hogy milyen összefüggésben érdemes Nabokov szóban forgó művének utószavát értelmezni? Az író úgy fogalmaz, hogy világossá válik, az esztétikai fogalom immanenciáján belül értelmezhetjük az erkölcs fogalmkörét. Vagyis, a tradicionálisan etikai fogalmkörbe tartozó tapintatosság, kedvesség, szelídség, jólelkűség az esztétika tartományának halmazaként kapnak új értelmezést.

Irodalom

Bényei Tamás (1991): A megtévesztés művészete: Vladimir Nabokov poétikájáról. *Alföld*, 10. sz., 54.

Goretity József (1995): Olyan ez a ház, mint valami kölcsönkönyvtár. *Nagyvilág*, 1995/9–10, 750–757.

Hetényi Zsuzsa (2007): Alliteráljunk! Nabokov: Szólj, emlékezet!. *Holmi*, 2007, 1. sz., 107.

Interview with Douglas M. Davis. “On the Banks of Lake Léman: Mr. Nabokov Reflects on *Lolita* and *Onegin*”. In: *Conversations with Vladimir Nabokov*. Ed. Robert Golla. Jackson: University Press of Mississippi, 2017, 92.

Nabokov, Vladimir (2006): *Lolita*. Ford. Békés Pál. Budapest: Európa.

Rodgers, Michael – Sweeney, Susan Elizabeth (eds.) (2016): *Nabokov and the Question of Morality: Aesthetics, Metaphysics, and the Ethics of Fiction*. New York: Palgrave Macmillan, 13–14.

Soltész Márton (2011): A „miserable brat”, a „nyegodnaja gyevcsonka” és a „nyomorult kölyök” A magyar Lolita poétikája. *Partitúra*, 2011/2, 63–84.

<http://www.partitura.fss.ukf.sk/wp-content/uploads/2011/Partitura-2011-02.pdf> (Letöltés: 2024.02.28.)

Szabó Edit (2003): *Lolita, a titokzatos: Beszélgetés Nabokov regényéről Békés Pállal a mű fordítójával*. <https://www.papirusz.hu/cikkek/?id=1374> (Letöltés: 2024.01.27.)